

بررسی وضعیت کتابخانه‌های زندان در ایران بر اساس رهنمودهای ایفلا

(۱) ناهید بنی اقبال (۲) فاطمه لگزیان

چکیده: کتابخانه‌های زندان در اصلاح و تربیت و بازپروری مددجویان نقش مهمی ایفا می‌کنند و بطور مستقیم بر رفتارها و برخوردهای آنان در آینده تاثیر مثبتی دارند. هدف تحقیق حاضر بررسی وضعیت موجود تشکیلات، منابع، نیروی انسانی، امکانات و خدمات، فضا و بودجه ۱۴۴ کتابخانه وابسته به زندان‌های کشور، همچنین تعیین زمینه‌های همکاری، و پیشنهاد طرحی برای ایجاد ارتباط میان این کتابخانه‌ها با نظامی هماهنگ به صورت شبکه می‌باشد که از طریق آن با همکاری مداوم، اشتراک منابع و هماهنگی در سازماندهی، بتواند خدمات اطلاعاتی بهتر، بیش‌تر و سریع‌تر ارائه دهد. روش انجام پژوهش، پیمایش میدانی است. ابزار، تحقیق پرسشنامه‌ای مشتمل بر ۱۵۰ سؤال است که به کتابخانه‌های مربوطه ارسال شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که فرضیه‌های این پژوهش مبنی بر کمبود نیروی انسانی متخصص، فضا، بودجه، مجموعه‌سازی، سازماندهی و فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، در سطح پایین‌تر از رهنمودهای تعیین‌شده ایفلا برای کتابخانه‌های زندان، تأیید می‌شود. در پایان پژوهش پیشنهادهایی در خصوص ایجاد شرایط بهتر ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه‌های زندان، اشتراک منابع، رهنمودهای ایفلا

۱. مقدمه

یافتن پاسخی مناسب، کارآمد و مؤثر در برابر جرایم ارتكابی افراد بزهکار، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی بشر بوده است. برطبق نظریه‌های جدید، علل رفتارهای نابهنجار در

جامعه بسیارند و نتایج روانی و عوامل اجتماعی زیادی را دربرمی‌گیرند. سیستم‌های قضایی، مجازات افراد را با توجه به نوع جرم انجام‌شده مشخص می‌کنند؛ اما در جوامع متمدن، اصلاح مهم‌تر از مجازات است. اصلاح فرصتی برای بازپروری و آگاه‌سازی مجرمین است. این اعتقاد که «زندانیان باید مجازات شوند»، به این عقیده و ایده‌آل که «در زندان باید اصلاح شوند» در حال تغییر است.

پژوهش‌های انجام‌گرفته در جهان نشان می‌دهند که کتابخانه‌های زندان در اصلاح، تربیت، و بازپروری مددجویان نقش مهمی ایفا می‌کنند و بطور مستقیم بر رفتارها و برخوردهای آنان در آینده تاثیر مثبتی دارند. کتابخانه‌ها می‌توانند با حمایت مسئولان، مشوق مؤثری برای مددجویان باشند تا بتوانند در جامعه، یک شهروند قانونمند شوند و با ممارست، تمرین و بازسازی همه‌جانبه شخصیت انسانی خود و با رعایت امنیت و کنترل طبیعت بشری خود، به جامعه برگردند (Wilhelmus, 1999).

بر این اساس دیدگاه‌های مختلفی در جهان وجود دارند و گروه‌های مختلف برسر نظرات و عقاید خود در حال مباحثه و مجادله هستند. تأکید بر مجازات یا اصلاح، درست مثل پاندول آویخته‌ی ساعتی است که به جلو یا عقب می‌رود. به نظر می‌رسد مهم‌ترین محور برنامه‌های اصلاحی در زندان‌ها، ارائه خدمات آموزشی است و کتابخانه‌ها مرکز مهمی برای اشاعه فرهنگ و ارائه این گونه خدمات می‌باشند (Lehmann, 2000).

۲. تعریف مسئله

هر زندان باید کتابخانه‌ای را برای تمامی گروه‌های زندانیان فراهم سازد و در آن باید کتاب‌های آموزشی و سرگرم‌کننده موجود باشند و مددجویان به استفاده هرچه‌بیش‌تر از کتابخانه تشویق شوند (Coyle, 1987). خواندن و نوشتن به عنوان وسیله‌ای برای درهم‌شکستن جو سنگین زندگی در زندان، ضروری است و همین‌طور یک فعالیت سالم‌ساز تلقی می‌شود که مددجویان در آن شرکت دارند و افق دید آن‌ها را تا اندازه‌ای تغییر می‌دهد و جای تازه‌ای در زندگی اکثر مددجویان باز می‌کند. این حقیقت بوضوح در رهنمودهای ایفلا و بیانیه کتابخانه عمومی یونسکو بیان شده است.

در جوامع پیشرفته کتابخانه زندان بخش مهمی از محیط زندان و پشتیبان برنامه‌های آموزشی، تفریحی و اصلاحی است. افراد می‌توانند آزادانه منابع خود را

انتخاب کنند و از خودآموزهای مورد علاقه خود استفاده کنند. کتابخانه در زندان حکم پنجره‌ای برای ارتباط با دنیای بیرون را دارد که اطلاعات مفیدی را برای مددجویان تهیه می‌کند تا بعد از رهایی از زندان و بازگشت به محیط بیرون، مورد استفاده قرار دهند. یک فرد مددجو حق یادگیری دارد. دسترسی به اطلاعات و خدمات باید قابل مقایسه با کتابخانه‌های بیرون از زندان باشد و محدودیت‌های دسترسی تنها زمانی که امنیت زندان را به خطر می‌اندازند باید اعمال شوند (Frolander, 2001).

آیا این گونه خدمات در کتابخانه‌های زندان‌ها در ایران ارائه می‌شوند و در صورت وجود، چه کیفیت و کمیتی دارند؟ مسئله پژوهش حاضر پاسخ به این‌گونه پرسش‌ها است.

۳. هدف پژوهش

کتابخانه‌های زندان می‌توانند بخش مهمی از برنامه‌های زندگی مددجویان در زندان‌ها را تشکیل دهند و راه و رسم زندگی در جامعه بیرون را به آنان بیاموزند و به عنوان ابزار مدیریتی مؤثر برای اداره‌کنندگان زندان، موجب کاهش وقت‌گذرانی و بطالت، و تشویق به استفاده مؤثر از زمان برای مددجویان باشند (Costa, 2003).

پژوهشگران در ایران بخصوص در چند سال اخیر در تحقیقات خود اشاره‌ای به مقوله کتابخانه‌های زندان ننموده‌اند. این تحقیق گامی ابتدایی در بررسی وضعیت موجود کتابخانه‌های زندان می‌باشد. کوشش‌های منطقی و اصولی لازم است تا منابع، در دسترس زندانیان قرار گیرند. در راستای برآوردن نیازهای فرهنگی، تفریحی و آموزشی و تأمین منابع اطلاعاتی مددجویان، باید تلاش‌های بیش‌تری صورت گیرد.

هدف این پژوهش ترسیم تصویر کلی از کتابخانه‌های زندان در ایران و مجموعه‌ها و موجودی آن‌ها است. این بررسی بیش‌تر به اندازه مجموعه، محتوا، نیروی انسانی، امکانات، خدمات، بودجه، روش انتخاب و خرید منابع، اشاعه اطلاعات و بهره‌مندی کاربران از خدمات، و تعیین زمینه همکاری بین کتابخانه‌ها، سیاست‌ها و خط‌مشی‌های مدیران مجموعه، جستجوی عوامل مؤثر بر تصمیمات مدیران مجموعه، و مشکلاتی که در ارائه خدمات به مددجویان و بعضی از زندانیان خطرناک با آن روبرو می‌شوند متمرکز شده است.

۴. فایده پژوهش

به منظور تشخیص کمبودها و نارسایی‌ها و برای آگاهی از شرایط و شناخت امکانات و توانایی‌های کتابخانه‌های زندان در ایران و تلاش در راه ارزیابی و ارائه راهکارهایی که بتواند کارایی این کتابخانه‌ها را در ارائه خدمات اطلاعاتی افزایش دهد، باید وضعیت کتابخانه‌های زندان با معیارهای استاندارد «فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری» (ایفلا) که درباره کتابخانه‌های زندان منتشر شده است مقایسه شود. مقایسه با این استانداردها و دیگر استانداردها در ایران و جهان، کمک مؤثری به ارزیابی ما از کتابخانه‌های زندان در کشورمان خواهد بود و به عنوان یک بررسی ابتدایی می‌تواند برای کتابداران زندان و مسئولین، مورد استفاده پژوهش‌های آتی قرار گیرد.

آگاه‌سازی مسئولین مربوطه و جلب توجه کتابداران کشور به وضعیت کتابخانه‌های زندان در ایران و اطلاع از استانداردهای جهانی کتابخانه‌های زندان به عنوان عاملی مؤثر برای بازسازی کتابخانه‌های زندان و توجه بیشتر به آن، از مهم‌ترین فواید این تحقیق به‌شمار می‌رود.

۵. نقش کتابخانه‌های زندان

کتابخانه‌های زندان فرصت‌هایی را به‌وجود می‌آورند تا مهارت‌های سواد در مددجویان توسعه یابند و علاقه‌های فرهنگی و شخصی و همین‌طور یادگیری در تمام طول عمر را مدنظر قرار دهند.

اما بسیاری از متفکرانی که به خدمات کتابخانه توجه دارند بر این باورند که حقوق زندانیان باید محترم شمرده شوند و خدمات کتابخانه‌ای یکی از چیزهایی است که جزء حقوق زندانیان و جدا از اهداف تأدیبی می‌باشد. براساس این نظریه، توسعه خدمات کتابخانه‌ای باید همانند کتابخانه‌های عمومی باشد و از مدل آن الگوبرداری شود. برخی معتقدند که کتابخانه‌های زندان باید ترکیبی از کتابخانه‌های عمومی و مدارس باشند. این کتابخانه‌ها گذشته از این‌که منابع لازم برای برنامه‌های اصلاحی و آموزشی زندان را فراهم می‌سازند باید نیازهای ویژه مددجویان مثل مجموعه‌های حقوقی را نیز تهیه کنند تا بتوانند نیازهای چندگانه فرهنگی و شاید گاهی چندزبانه جامعه استفاده‌کننده خود را برآورده سازند. نیز باید مجموعه‌ای از کتاب‌های مربوط به حرفه‌ها و کتب صنعتی، فنی و

هنری، کتب مرجع و مجموعه‌هایی از جزوه‌ها و تصویر و عکس و سی‌دی‌های آموزشی را تهیه کنند. منابع مناسب برای مقاطع مختلف دانشگاهی در بین زندانیان، برنامه‌های موسیقی به عنوان بخشی از مجموعه‌های عمومی، و سخنرانی‌های غیررسمی که درباره موضوعات مختلف بحث می‌کنند، و مجموعه‌های کتب و نوشته‌های خلاقانه‌ای که باعث رشد، تعالی روحی و معنوی آنان می‌شوند باید گردآوری و سازماندهی شوند.

وظیفه هر کتابخانه زندان تهیه منابع مرجع حقوقی برای مراجعین مددجو است تا آن‌ها را قادر سازد به اطلاعاتی درباره سیستم قضایی دسترسی پیدا کنند و بر این باور است که باید مددجویان زندان توسط اشخاصی تحت تعلیم قرار گیرند تا برای پژوهش‌های حقوقی و تهیه دفاعیه خود آماده شوند و به مددجویان کم‌سواد نیز کمک شود تا برای دادگاه‌های مربوطه خودشان را آماده کنند. همچنین کتابخانه باید به صورت یک وکیل مدافع برای مددجویان و یک مرکز بزرگ حقوقی باشد که اشخاص آموزش‌دیده را در جستجو و پژوهش‌های حقوقی برای تهیه مدارک حقوقی کمک می‌رساند. میزان خواندن مددجویان بستگی به کیفیت مجموعه کتابخانه و ارائه خدمات از سوی کتابدار واجد شرایط دارد تا نیازهای آموزشی و تفریحی و اصلاحی زندانیان را برآورده سازد (Curry et al., 2001).

۶. روند پژوهش درباره کتابخانه‌های زندان

تحقیق درباره ماهیت و وسعت کتابخانه‌های زندان در جهان آغاز شده و همچنان ادامه دارد و استانداردها و رهنمودهای تولیدشده در آمریکا و انگلیس و سایر کشورها بر لزوم مطالعه درباره کتابخانه‌های زندان تأکید دارند (Coyle, 1987).

در ویرایش جدید «رهنمودهایی برای خدمات کتابخانه‌ای به زندانیان» (ویرایش سوم) که در آگوست ۲۰۰۵ با همکاری خانم «ویبکه لمان» و گروه LSDP^۱ تهیه شده و در خبرنامه تخصصی ایفلا به چاپ رسیده است در مقدمه بیان شده که این رهنمودها باید در زندان‌ها و دیگر موسسات اصلاحی با جمعیت ۵۰ نفر به بالا اجرا شوند و در آن به موضوعاتی درباره مدیریت، سطوح دسترسی، تجهیزات و امکانات فیزیکی، فناوری اطلاعات، کارمندان، بودجه، منابع کتابخانه، خدمات، برنامه‌ها و ارتباطات می‌پردازد.

براساس این رهنمود، مؤسسه‌ای که مسئولیت کتابخانه زندان را دارد باید از اعتبارات تخصیص‌یافته سالانه شامل مخارج پرداخت حقوق و دستمزد، تهیه کتب، اشتراک نشریات، خرید وسایل و تجهیزات مورد نیاز، فناوری اطلاعات، هزینه پرداخت‌ها در قالب قرارداد، هزینه امانت بین کتابخانه‌ای، حق عضویت در شبکه شرکت‌ها یا کنسرسیوم‌ها، هزینه آموزش کارکنان، و حق عضویت در بانک‌های اطلاعاتی برخوردار باشد. برای ارزیابی مبلغ پایه باید از فرمول محاسبه بودجه سالانه کتابخانه برای خرید کتب براساس «قیمت متوسط یک جلد کتاب قطور با جلد مقوایی (با توجه به واحد پول رایج) $\times 70$ درصد جمعیت افراد مقیم + 10 درصد برای مفقودی»

استفاده شود.

در بخش سازماندهی کتابخانه لازم است که یک مجموعه فهرست و امانت طراحی شود که از یک پایگاه کتاب‌شناختی به شکل استاندارد شده بین‌المللی (Marc 21) استفاده کند. همه منابع کتابخانه باید بر طبق استانداردهای بین‌المللی و ملی، رده‌بندی و فهرست‌نویسی شوند. اگر دسترسی به پایگاه‌های کتاب‌شناختی وجود دارد، اطلاعات فهرست‌نویسی موجود باید از چنین منابعی فراهم شود تا در صورت امکان، نیاز فهرست‌نویسی را برطرف کند. بدین طریق مجموعه قابل مطالعه، انتخاب و آماده امانت به مددجویان می‌شود. براساس توصیه‌های فوق، لازم به نظر می‌رسد که در یک بررسی گسترده، مشخص شود که کتابخانه‌های زندان در ایران در زمینه‌های ذکر شده فوق، در چه وضعیتی قرار دارند. از این‌رو این بررسی صورت گرفت.

۷. تدوین رهنمودها

همانطور که گفته شد کمیته دائمی LSDP در ایفلا در سال ۲۰۰۵، رهنمودهایی برای خدمات کتابخانه‌ای زندان در دست ویرایش داشت. ویرایش نخست در سال ۱۹۹۳ به زبان اسپانیولی و ویرایش دوم به زبان آلمانی در سال ۱۹۹۵ موجود می‌باشد. این تحقیق براساس ویرایش سوم انجام شده است. کمیته دائمی در نظر دارد ویرایش سوم را بجز زبان انگلیسی به پنج زبان رسمی دیگر و نیز به زبان چینی تهیه کند. هر چند ویرایش جدید دارای جزئیات بیشتری در بعضی از زمینه‌ها است و فصل‌هایی هم درباره برنامه‌ریزی فناوری اطلاعات و بهبود و ارتقای کتابخانه اضافه شده، در عین حال باز هم

به فلسفه‌های اصلی و فرضیه‌هایی درباره حقوق زندانیان برای خواندن و دستیابی به اطلاعات پرداخته است. در این دستنامه رهنمودهایی برای ارائه خدمات کتابخانه‌ها به زندانیان ارائه شده. این رهنمودها در ده محور عمده، در تمامی مؤسساتی که افراد را در حبس نگهداری می‌کنند و به‌وسیله مقامات زندان اداره می‌شوند قابل اجرا است. اداره امور شامل چگونگی نگارش خط‌مشی‌هایی به منظور ارائه خدمات، توصیف رسالت و اهداف، منابع تأمین بودجه و تقسیم مسئولیت‌ها است و همچنین شامل خط‌مشی‌هایی برای اداره امور جاری از قبیل ساعات کار کتابخانه، انتخاب مواد، فهرست‌نویسی، گردش کتاب، امانت، و اهدا می‌باشد.

در زمینه دسترسی دستورالعمل‌هایی برای چگونگی دسترسی زندانیان به کتابخانه، ارائه خدمات کتابخانه‌ای برای همه زندانیان بدون توجه به رده امنیتی و جایگاهشان در زندان، چگونگی ارائه خدمات کتابخانه‌ای به معلولان جسمی و ذهنی، و میزان منابعی که در هر نوبت هر زندانی می‌تواند به آن دسترسی داشته باشد بیان شده است. در زمینه تجهیزات و تأسیسات فیزیکی بیان شده که در تأسیسات زندان مدرن، فضای فیزیکی اشغال‌شده توسط کتابخانه باید بطور اختصاصی برای استفاده کتابخانه، جریان کار، و کاربردی بودن آن طراحی شود. مساحت کتابخانه باید به اندازه‌ای باشد که با فعالیت‌های استفاده‌کننده و وظایف کارکنان، نمایش، و ذخیره‌سازی منابع تطابق داشته باشد.

در بخش فناوری اطلاعات، کتابخانه زندان را ملزم به استفاده از فناوری روز اطلاعات (بدون به خطر انداختن امنیت زندان) می‌کند و در بخش کارکنان، دستورالعمل‌ها و شرایطی مبنی بر چگونگی به‌کارگیری نیروهای متخصص و غیر متخصص در کتابخانه‌ها، با در نظر گرفتن عواملی از جمله میزان جمعیت زندان، ارائه شده است.

در بخش بودجه تأکید شده که کتابخانه از نظر بودجه واحد مجزایی محسوب شود و اعتبارات تخصیصی سالانه را دریافت کند تا بتواند حقوق‌ها، تهیه منابع، اشتراک نشریات، تجهیزات، فناوری اطلاعات، هزینه‌ها، قرارداد خدمات تحویل امانت‌های بین کتابخانه‌ای، و حق عضویت در پایگاه‌های اطلاعاتی را تدارک کند. در زمینه منابع کتابخانه‌ای معیارهایی با توجه به عواملی از جمله تعداد جمعیت زندان، سطوح حفاظت، تعداد مجموعه‌های اقماری، میانگین مدت اقامت، برنامه‌های کاری و آموزشی موجود،

تعداد استفاده‌کنندگان از کتابخانه در هفته، و وسعت برنامه‌ها و فعالیت‌های ارائه‌شده در کتابخانه برای تأمین یک مجموعه حداقل، بیان شده است. دستورالعمل‌هایی نیز در زمینه خدمات و برنامه‌ها شامل خدمات مرجع، خدمات مشاوره‌ای خوانندگان، آشنایی با کتابخانه و آموزش استفاده از کتابخانه، امانت بین‌کتابخانه‌ای، خدمات سوادآموزی، و چگونگی تهیه منابع خاص برای استفاده‌کنندگان معلول می‌باشد. در آخرین قسمت به نکاتی برای ارتباط دوسویه بین کارکنان کتابخانه و استفاده‌کنندگان آن، و ارتباط کتابداران زندان با دیگر کتابداران کتابخانه‌ها می‌پردازد (Lehmann & Locke, 2005)

۸. روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق با توجه به خصوصیات آن، پیمایشی است و جامعه آماری تحقیق، تمامی کتابخانه‌های زندان در سطح کشور ایران هستند که به زندانیان و کارمندان سازمان‌های زندان، خدمات ارائه می‌دهند. ۱۴۴ زندان به پرسشنامه پاسخ دادند. گردآوری اطلاعات مربوط به منابع، تجهیزات، کارکنان، فضا، بودجه و خدمات بود. پرسشنامه با ۱۵۰ سؤال مربوط به استانداردهای ایفلا طراحی شد و در اختیار ۵ متخصص کتابداری جهت نظرخواهی قرار گرفت و براساس نظرات این اساتید اصلاح گردید. پرسشنامه‌ها پس از تهیه و تکثیر توسط پژوهشگر، برای انجام طرح نمونه بوسیله مسئولان فرهنگی زندان‌ها در تهران توزیع شد و پس از بررسی نهایی پرسشنامه، توسط مسئولان فرهنگی زندان‌ها برای تمامی جامعه پژوهش به زندان‌های مختلف سراسر کشور ارسال گردید و در کتابخانه‌های زندان‌ها توسط مسئولان فرهنگی به کمک کتابداران پر شد و به بخش فرهنگی مرکزی فرستاده شد تا در اختیار پژوهشگر قرار گیرد.

۹. یافته‌های پژوهش

۹-۱. وضعیت مجموعه‌ها

کل کتاب‌های موجود در این ۱۴۴ کتابخانه ۲,۳۳۴,۶۷۱ عنوان است که بیش‌ترین آن به کتابخانه شهر ساری با ۱,۸۰۰,۰۰۰ عنوان کتاب و در مرتبه بعد به زندان رجائی‌شهر کرج با ۳۳,۴۸۵ عنوان، و کم‌ترین آن به کتابخانه زندان مرکزی گنبد با ۵۳ عنوان تعلق

دارند. جدول‌های «۱-۱» تا «۳-۱» موجودی منابع مختلف این کتابخانه‌ها را گزارش می‌دهند.

جدول شماره ۱-۱ مجموع تعداد کتب موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی

بریل	چاپ سنگی	نسخ خطی	مرجع لاتین	مرجع عربی	مرجع فارسی	لاتین	عربی	فارسی
۱	۷	۳۰	۸۲	۱۹۰	۷,۲۲۴	۵,۵۳۳	۷,۳۵۵	۲,۳۱۴,۲۴۹

جدول شماره ۲-۱ مجموع تعداد مواد دیداری شنیداری در کتابخانه‌های مورد بررسی

آلبوم	عکس	دیسک‌های نوری	کره و نقشه	نوارهای صوتی	نوارهای صوتی و تصویری
۸۷	۱۱۷۶۰	۶۰۸	۱۶	۵۵۸۱	۸۴۰۰

جدول شماره ۳-۱ مجموع تعداد نشریات، اسناد، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌های موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی

گزارش‌ها	پایان‌نامه‌ها	اسناد لاتین	اسناد فارسی	نشریات لاتین		نشریات فارسی	
				روزنامه	مجله	روزنامه	مجله
۳۰۱	۲۵۵	۱۲۰	۴۰۱	۱۱	۱۸	۳۳۲	۳۱۷

اکثر کتابخانه‌ها بین ۲ تا ۵ عنوان نشریه ادواری فارسی را مشترک هستند.

۹-۲. وضعیت تجهیزات

مجموعه تجهیزات کتابخانه‌ها ۱۰۹ دستگاه ضبط صوت، ۵۵ دستگاه تلویزیون، ۷۲ دستگاه ویدئو، ۹ دستگاه اسکنر و ۷ دستگاه سی‌دی-درایو، ۶۰ جا-روزنامه‌ای، ۲۹ دستگاه رایانه، ۱۰ دستگاه چاپگر و ۱ مودم است، که با ۲۹ خط تلفن در ۱۴۴ کتابخانه زندان، حاکی از آن است که کتابخانه‌های زندان تا ماشینی شدن، فاصله زیادی دارند. ۲ نرم‌افزار کتابداری مورد استفاده در کل کتابخانه‌ها و نبود بخش‌های مکانیزه در این کتابخانه‌ها گویای این مطلب است که متأسفانه در کتابخانه‌های زندان در ایران از فناوری اطلاعات، استفاده چندانی نمی‌شود (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲ مجموع تعداد وسایل و تجهیزات موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی

سی دی درایو	اسکنر	پروژکتور	ضبط صوت	ویدیو	تلویزیون	فکس	تلفن	مودم	چاپگر	رایانه	خاروشنمای	جعبه کارکس	برگه دان	صندلی مطالعه	میز مطالعه	قفسه مجلات	قفسه کتاب
۷	۹	۴	۱۰۹	۷۲	۵۵	۴	۲۹	۱	۱۰	۲۹	۶۰	۱۸	۲۴	۱۳۳۳	۲۹۵	۹۸	۲۷۲۹

۳-۹. وضعیت مخاطبان

تعداد کل مددجویان ۸۴,۷۲۰ نفر است که مقاطع تحصیلی آن‌ها در جدول شماره ۳ مشخص شده. از کل مددجویان، بیش‌ترین نفرات (جمعاً ۵۲,۴۷۴ نفر) در مقطع زیر دیپلم هستند. بیش‌ترین تعداد مددجویان (۷۰۴۵ نفر) متعلق به زندان مرکزی مشهد در خراسان رضوی و کم‌ترین تعداد زندانی (۲ نفر) در زندان مرکزی خلخال در استان اردبیل می‌باشند. تعداد ۲۴ نفر در مقطع دکتری می‌باشند.

جدول شماره ۳ ترکیب جامعه استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های زندان

مرد	زن	کودک و نوجوان	بیسواد	زیر دیپلم	دیپلم	کاردان	کارشناس ارشد	کارشناس	دکتر	دانشجو
۷۹۰۶۳	۳۸۹۱	۱۷۶۶	۱۲۴۴۶	۵۲۴۷۴	۹۹۷۵	۸۸۱	۶۲۴	۱۱۵	۲۴	۱۷۸

۴-۹. وضعیت کتابداران

مجموعه کارکنان این کتابخانه‌ها مطابق جدول ۴ برابر با ۱۲۵ نفر است که تنها یک نفر آن‌ها کتابدار، و بقیه غیرکتابدار هستند. کل کارکنان زندان‌ها ۷۵۳۴ نفر، و تعداد زندانیان مشغول به کار در کتابخانه‌ها ۳۳۶ نفر می‌باشند. اخیراً دوره آموزش کتابداری توسط کتابخانه ملی برگزار شد و از هر استان یک نفر به عنوان نماینده برای آموزش معرفی شدند.

جدول شماره ۴ وضعیت نیروی انسانی کتابخانه‌های مورد بررسی و تخصص آن‌ها

دوره کارآموزی کتابداری	مدرک تحصیلی					وضعیت استخدام				تاهل		جنسیت	
	دیپلم	کاردان	کارشناس	کارشناس ارشد	مافوق به	قراردادی	پیمانی	رسمی	مجرد	متاهل	زن	مرد	
۱۹	۳۵	۳۷	۵۰	۳	۵	۶۸	۱۹	۳۳	۱۷	۱۰۸	۸	۱۱۷	

۹-۵. خدمات

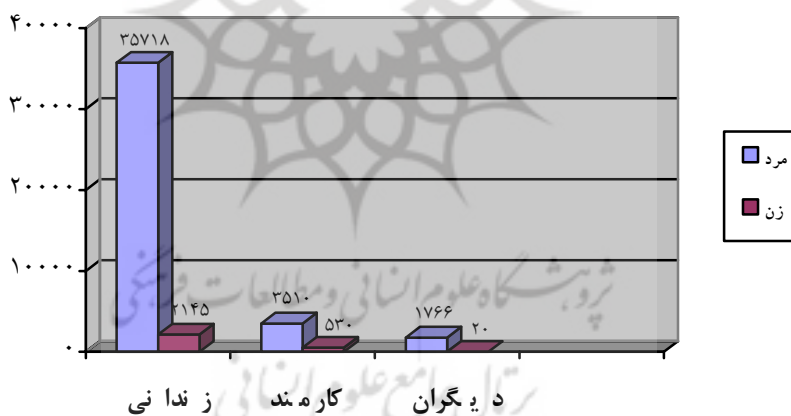
۹-۵-۱. خدمات اطلاع‌رسانی

اعضای استفاده‌کننده در کل کتابخانه‌ها ۲۳,۰۹۰ نفر می‌باشند که بیش‌ترین آن‌ها (۳۰۰۰ نفر) متعلق به کتابخانه زندان مرکزی زاهدان است. متوسط تعداد اعضای جدید در هر ماه ۴,۱۶۴ نفر است. بیش‌ترین این عده متعلق به زندان‌های «کانون اصلاح و تربیت» همدان و زندان مرکزی اصفهان می‌باشند.

جدول شماره ۵ تعداد اعضای کتابخانه‌های مورد بررسی

تعداد کتابخانه‌هایی که عضو می‌پذیرند	کل اعضا	تعداد متوسط اعضای جدید در هر ماه	متوسط مراجعین در ماه
۷۱	۲۳۰۹۰	۴۱۶۴	۴۰۱۲۹

کل مراجعان در ماه، ۳۷۵۰۸ نفر مرد و ۲۶۲۱ نفر زن در تمامی کتابخانه‌ها می‌باشند. متوسط مراجعین به کتابخانه‌ها در طول یک ماه در کل کتابخانه‌ها، در نمودار شماره ۸ نمایش داده شده است. بالاترین متوسط مراجعه‌کننده (۳۱۲۰ نفر مرد و ۱۰۳۰ نفر زن) متعلق به کتابخانه زندان مرکزی مشهد می‌باشد.

نمودار شماره ۱ متوسط مراجعان به کل کتابخانه‌های مورد بررسی در طول یک ماه

در بررسی دلایل مراجعه زندانیان به کتابخانه، گذراندن اوقات فراغت را در مرتبه اول، کسب لذت از مطالعه و سرگرمی را در مرتبه دوم، سپس مطالعه برحسب علاقه و افزایش اطلاعات، و در آخرین اولویت، دریافت اخبار از طریق مطالعه روزنامه و مجلات را ذکر کرده‌اند.

جدول شماره ۶ دلایل مراجعه زندانیان به کتابخانه

گذراندن اوقات فراغت	کسب لذت در مطالعه و سرگرمی	برحسب علاقه و برای افزایش اطلاعات	مطالعه روزنامه و مجلات	مطالعه کتاب‌های غیردرسی	مطالعه درسی و کمک درسی	انجام کارهای تحقیقی	پاسخ به سؤالات مرجع و کسب اطلاعات
۷۳	۵۹	۲۳	۲۱	۱۱	۸	۷	۵

۹-۵-۲. خدمات جنبی

از انواع خدمات جنبی تنها ۲ کتابخانه دارای خدمات برای معلولان، ۹ کتابخانه دارای خدمات سیار، ۸ کتابخانه دارای خدمات فتوکپی، ۲۳ کتابخانه دارای خدمات مشاوره برای یافتن منابع تحقیقی و امکانات مطالعه، ۳۹ کتابخانه دارای خدمات سمعی و بصری، ۳۲ کتابخانه دارای نظام آشنا کردن اعضا با شیوه‌های استفاده از کتابخانه و منابع آن، ۴ کتابخانه دارای خدمات ترجمه، ۳۰ کتابخانه دارای خدماتی از قبیل برپایی نمایشگاه کتاب (غیر از هفته کتاب)، ۸ کتابخانه دارای فهرستگان و کتابشناسی‌های موضوعی، ۷ کتابخانه دارای خدمات تهیه فهرست مندرجات از نشریات، ۲۵ کتابخانه دارای راهنمای کتابخانه، ۲ کتابخانه دارای رزرو منابع و ۴۴ کتابخانه دارای آرشیو نشریات و روزنامه‌ها می‌باشند.

جدول ۷ خدمات جنبی ارائه شده در کتابخانه‌های مورد بررسی

گروه‌های کتابخوانی	آموزش قرآن	خوشنویسی	جلسات شعر و ادب	جشن‌ها و جشنواره‌های ملی مذهبی	برنامه کتابخوانی برای بیسوادان
۴۹	۹۸	۲۶	۳۹	۶۷	۳۲

۹-۵-۳. آگاهی‌رسانی

مطابق اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه، در ۳۹ کتابخانه، از حضور منابع جدید به صورت «تازه‌های کتاب» مطلع می‌شوند؛ در ۷۹ کتابخانه با گزارش این اطلاعات در تابلو اعلانات، در ۵۴ کتابخانه به صورت نمایش کتاب، و در ۲۵ کتابخانه با تهیه بروشور به آگاهی‌رسانی می‌پردازند.

جدول شماره ۸ روش‌های اشاعه اطلاعات در کتابخانه‌ها

تهیه فهرست تازه‌های کتاب	تهیه بروشور	تابلو اعلانات	نمایش کتاب
۳۹	۲۵	۷۹	۵۴

۹-۶. وضعیت انتخاب منابع و خطمشی آن

با توجه به این که در اکثریت این کتابخانه‌ها خطمشی مدون انتخاب وجود ندارد و بیشتر آن‌ها فاقد بودجه مستقل می‌باشند، طبیعی است که تهیه کتاب در اکثریت قریب به اتفاق این کتابخانه‌ها (۱۰۴ کتابخانه) از طریق اهدا، در ۳۹ کتابخانه با مراجعه به کتابفروشی‌ها، در ۳۲ کتابخانه از طریق نمایشگاه، و در ۱۶ کتابخانه با خرید از خود ناشران صورت می‌گیرد.

جدول شماره ۹ چگونگی سفارش و دریافت منابع کتابخانه‌ای

نشریات ادواری			کتاب			
روزنامه	توسط کارگزار	اشتراک	اهدایی	خود ناشران	کتابفروشی‌ها	نمایشگاه‌ها
۶۴	۱۳	۵۴	۱۰۴	۱۶	۳۹	۳۲

۹-۷. وضعیت سازماندهی

اکثر کتابخانه‌ها دارای سیستم رده‌بندی مخصوص به خود هستند، و تنها ۲۳ کتابخانه از رده‌بندی دیویی و ۶ کتابخانه از رده‌بندی کنگره استفاده می‌کنند. جدول شماره ۱۰ نظام‌های سازماندهی مواد مختلف در کتابخانه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱۰ نظام‌های رده‌بندی منابع در کتابخانه‌های مورد بررسی

پایان‌نامه‌ها و گزارش‌ها			استناد و جزوات			نشریات			کتاب		
الفبایی	موضوعی	شماره ثبت	الفبایی	موضوعی	شماره ثبت	الفبایی	موضوعی	شماره ثبت	دیوبی	کنگره	سایر
۱	۳	۵	۵	۱۳	۷	۱۴	۳۴	۱۳	۲۳	۶	۳۴

۱۰. تحلیل یافته‌ها و مقایسه آن‌ها با رهنمودهای ایفلا

بنابر رهنمود ایفلا برای منابع کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های زندان، یک مجموعه پایه شامل حداقل ۲۰۰۰ عنوان کتاب و یک مجموعه از حداقل ۳۰ عنوان نشریات ادواری برای هر زندان باید وجود داشته باشد و به ازای هر نفر مقیم زندان ۱۰ عنوان کتاب و یک اشتراک نشریه، محاسبه و در نظر گرفته شود.

از مقایسه آمار مجموعه‌های کتابخانه‌های مورد مطالعه با شاخص مطرح‌شده در رهنمود ایفلا، مشخص شد که از ۵۷ کتابخانه که زندان مربوط به آن‌ها زیر ۲۰۰ نفر جمعیت دارند، ۲۵ کتابخانه دارای مجموعه ۲۰۰۰ عنوانی و ۳۲ کتابخانه فاقد مجموعه ۲۰۰۰ عنوانی می‌باشند و در بقیه کتابخانه‌ها کلاً تعداد ۴۰۴,۱۲۵ عنوان کمبود کتاب وجود دارد که براساس رابطه زیر محاسبه شده است:

$$\text{جمع کل} = (۱۰ \times \text{تعداد زندانیان}) + (\text{تعداد کتابخانه‌ها} \times ۲۰۰۰)$$

۹۸ درصد کتابخانه‌های زندان در سطح کشور فاقد مجموعه ۳۰ عنوانی نشریات گزارش شده‌اند.

با توجه به فرمول تعیین‌شده استانداردهای ایفلا که براساس هر ۵۰۰ نفر مددجو یک نفر کتابدار تمام‌وقت و زیر ۵۰۰ نفر یک کتابدار پاره‌وقت باید به کار گرفته شود، محاسبه نشان داده که برای خدمت به جامعه مورد مطالعه، کمبود نیروی انسانی متخصص به تعداد ۲۲۳ نفر وجود دارد و بنابراین براساس این فرمول، کلیه کتابخانه‌ها از نظر نبود کتابدار در مضیقه هستند.

۱۲۷ کتابخانه از مبلغ بودجه کتابخانه اظهار بی‌اطلاعی کرده و اذعان داشته‌اند که کتابخانه‌ها دارای بودجه مستقلی نمی‌باشند و تنها سهمی از بودجه معاونت فرهنگی را

برای خرید منابع به کار می‌برند یا این که اصلاً خرید ندارند و تنها از طریق اهدا منابع کتابخانه را به دست می‌آورند.

خرید بدون برنامه و نداشتن خرید در بعضی از کتابخانه‌ها و افزایش مجموعه فقط از طریق منابع اهدایی، باعث کاهش کارایی لازم در بخش مجموعه‌سازی است. ۷۰ کتابخانه فاقد سازماندهی و رده‌بندی استاندارد برای منابع خود می‌باشند. طبق اطلاعات گزارش شده به دلیل بی‌توجهی به اهمیت کتابخانه در طراحی زندان‌ها، اکثر کتابخانه‌های زندان‌ها دارای ساختمان مجزا و مستقلی نیستند و در داخل مجتمع‌های فرهنگی قرار دارند و سالن‌های مطالعه مستقلی ندارند. بنابر استاندارد کتابخانه‌های زندان (ایفلا):

- مکان مطالعه و نشستن باید به اندازه‌ای باشد که حداقل ۵ تا ۷ درصد از جمعیت زندان را در خود جای دهد. برای نشستن و میزها و راهروها باید ۲/۵ مترمربع فضا برای هر صندلی اختصاص داده شود.
- مکان قفسه‌ها باید ۱۵ متر مربع برای هر ۱۰۰۰ جلد باشد.
- مکان کاری کارکنان باید ۹ متر مربع برای هر شخص باشد.
- دفتر کتابخانه باید حداقل ۹ مترمربع باشد.
- پنج درصد فضای کلی کتابخانه باید به عنوان «فضای استفاده‌های خاص» منظور گردد و برای آن مبلمان و تجهیزات اختصاص داده شود (پایگاه فهرست‌نویسی یا سایت رایانه، غرفه اطلس‌ها و واژه‌نامه‌ها، رایانه‌های مخصوص مراجعان، ماشین‌تحریرها، دستگاه‌های فتوکپی و نمایش، وسایل ارتباط جمعی یا هنری).
- تنها ۱۴ کتابخانه از فضای استاندارد برای کتب برخوردار هستند و بیش از ۱۳۰ کتابخانه دچار کمبود فضا می‌باشند.
- با توجه به تأکید استانداردها بر ارائه خدمات ویژه به معلولان و با توجه به این که ۴۶۹ نفر معلول در زندان‌ها حضور دارند، تسهیلات ارائه شده در این زمینه بسیار کم می‌باشد.
- مطابق گزارش‌های ارائه شده، ۴۲ کتابخانه از خدمات امانت بین کتابخانه‌ای برای تقویت مجموعه خود کمک می‌گیرند که این ارتباط بیش‌تر با کتابخانه‌های عمومی شهر خود، و ارتباطی یک‌سویه می‌باشد.

۹ کتابخانه گزارش داده‌اند که برای استفاده از خدمات رایانه‌ای، آموزش‌های لازم و کافی را در اختیار کاربران قرار می‌دهند؛ آمار ارائه‌شده سطح پایین این آموزش‌ها را نشان می‌دهد. ۱۵ کتابخانه نیز اعلام داشته‌اند که دارای آموزش لازم و مناسب کارکنان به منظور استفاده از امکانات فناوری جدید می‌باشند.

۱۱. راهکارها و پیشنهادات

براساس نتایج اخذشده از این پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شوند:

- مجموعه منابع در کتابخانه‌ها با حداقل استاندارد کتابخانه‌های زندان (ایفلا) مطابق شود.
- در تشکیلات استخدامی سازمان زندان‌ها پست کتابدار در نظر گرفته شود.
- سهم بودجه کتابخانه‌ها از بودجه مؤسسه‌ها براساس استاندارد تعیین‌شده مشخص شود و در اختیار کتابخانه‌های زندان قرار گیرد.
- در طراحی نقشه زندان‌ها، بخشی برای ساختمان کتابخانه طراحی و گنجانده شود.
- سفارش و تهیه منابع با تمرکزهای مناسب در صورت لزوم انجام گیرد.
- تمرکز در فهرستنویسی یا حتی فهرستنویسی تعاونی حتماً به مورد اجرا گذاشته شود.
- آموزش مددجویان جدید برای استفاده از کتابخانه، توسط کتابداران عملی شود.
- با تعیین یک روز به نام «روز کتابخانه زندان» در تقویم ایران، نشست‌ها و سخنرانی‌های ویژه در آن روز در نظر گرفته شود.
- کتابخانه سیار برای ارائه خدمات به زندانیان توسط کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های داوطلب مورد تشویق قرار گیرد.
- کتابخانه‌ها از جهت نرم‌افزاری و سخت‌افزاری و برنامه‌ریزی دقیق و متمرکز با تبادل نظر متخصصان کتابداری و رایانه، متناسب با نیازهای هر کتابخانه برنامه‌ریزی شوند. لازم است تمامی مراحل مکانیزه کردن کتابخانه زیر نظر کتابداران با تجربه مرحله به مرحله انجام شود.

- برای تمامی کارکنان کتابخانه‌ها برنامه‌ریزی شود تا در تبدیل کتابخانه سنتی به ماشینی به نحوی مشارکت داشته باشند.
- برای ایجاد «اداره کل کتابخانه‌های زندان» در کل کشور خطی‌مشی کلی تدوین گردد و دستورالعمل‌های مربوطه به آن تهیه شود.
- دوره‌های آموزش اختصاصی ارائه خدمات در کتابخانه‌های زندان برای کتابداران متخصص و کارکنان تجربی کتابخانه‌ها برگزار شوند.
- «انجمن کتابخانه‌های زندان» در ایران تشکیل شود.

۱۲. محدودیت‌های پژوهش

- عدم امکان ورود آزادانه برای دیدار از محیط‌های کتابخانه‌ای زندان؛
- نبود کتابدار متخصص در اکثر کتابخانه‌ها و در نتیجه نامفهوم بودن بعضی از پاسخ‌ها به سؤالات تخصصی پرسشنامه توسط کارکنان غیر متخصص؛
- مشکل دریافت مجوز برای ورود به زندان و گرفتن اطلاعات از بخش‌های مختلف کتابخانه‌ها و عدم همکاری بعضی از مسئولان به دلایل امنیتی؛
- محدودیت‌های ورود خانم‌ها به بند آقایان، باتوجه به این‌که کتابخانه زندان در بند آقایان قرار داشت.

۱۳. منابع

1. Costa, M. L. P. (2003). Library services to prisoners in the state of Rio de Janeiro. *World library and information congress: 69th IFLA general conference and council (1-9 August 2003)*. Retrieved May 2, 2006, from <http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/143e-Mayrink.pdf>
2. Coyle, W. J. (1987). *Libraries in prisons: a blending of institutions*. New York: Greenwood Press.
3. Curry, A., Wolf, K., Boutilier, S., & Chan, H. (2001). *Canadian federal prison libraries: a national survey*. Vancouver: The University of British Columbia. Retrieved May 2, 2006, from http://www.slais.ubc.ca/RESEARCH/current-research/curry/JOLISMay29_03.pdf

4. Frolander, M. (2001, July). Teaching in prison. *Monthly review*. Retrieved May 2, 2006, from http://www.ala.org/ala/olos/outreachresource/teaching_in_prison.pdf
5. Lehmann, V. (2000). Prison librarians needed: A challenging career for those with the right professional and human skills [Electronic version]. *IFLA Journal*, 26(2), 122-128.
6. Lehmann, V. & Locke, J. (2005). *Guidelines for library services to prisoners* (3rd ed.) (IFLA Professional Rep. No.92). International Federation of Library Associations and Institutions. Retrieved May 2, 2006, from <http://www.ifla.org/VII/s9/nd1/iflapr-92.pdf>
7. Wilhelmus, D. W. (1999). A new emphasis for correctional facilities' libraries: college programs in prison systems. *The Journal of Academic Librarianship*, 25(2), 114-120.

پی نوشت

1. LSDP= Libraries Serving Disadvantage Persons Section

(۱) اسنادیاری گروه کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال
(۲) کارشناس ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال
پست الکترونیکی: Fatemeh_lagzian@yahoo.com

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی